

В. Зверховська,

здобувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія»

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ «КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА», «КУЛЬТУРНІ ЦІННОСТІ», «КУЛЬТУРНЕ НАДБАННЯ» ТА «ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ»

На сьогодні проблема правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей є досить актуальною для позитивного права, теорії та правозастосовної практики. Пов'язано це з тим, що цивільне законодавство України, що регулює особливості цивільного обігу культурних цінностей, носить фрагментарний, безсистемний характер та містить цілий ряд прогалин і колізій. Найважливішою проблемою є те, що у цивільному законодавстві України відсутня єдність у використанні дефініцій у сфері правового регулювання цивільного обігу культурних цінностей.

З метою створення належної правової бази у сфері цивільного обігу культурних цінностей необхідно вирішити цілий комплекс питань, серед яких особливе місце відводиться наявності чітко закріпленого у законі поняття «культурні цінності». Слід зазначити, що Цивільний кодекс України [1] (далі — ЦК України) не розкриває зміст цього поняття. У спеціальному законодавстві щодо культурних цінностей визначення поняття «культурні цінності» надається шляхом перелічення об'єктів, які відносяться до цієї категорії. Таким чином, у законодавстві України відсутнє визначення поняття «культурні цінності», відсутні єдині нормативні критерії і класифікатори речей, які відносяться до категорії культурних цінностей. Ситуація ускладнюється також тим, що поряд із терміном «культурні цінності» у законодавстві України використовується також й інші терміни, такі як «культурна спадщина», «культурне надбання», «пам'ятка культурної спадщини», «антикваріат» тощо.

Культурні цінності тривалий час виступали лише предметом історич-

них, мистецтвознавчих та філософських досліджень, зокрема, у працях В. Акуленко, М. О. Александрової, С. С. Алексєєва, Н. Д. Бобоєдова, М. М. Богуславського, М. І. Брагінського, Р. Б. Булатова, М. В. Васильєва, О. Г. Васнева, А. В. Головизніна, С. Г. Долгова, Є. Ю. Єгорової, Т. Курило, Д. В. Мазєїна, Н. І. Мінаєва, С. Н. Молчанова, А. П. Сергєєва, К. І. Скловського, Ю. К. Толстого, Є. О. Харитонова, Л. В. Щенникової та інших. Однак на сьогодні запропоновані у цивілістичній літературі визначення поняття «культурні цінності» не відповідають концепції цивільного законодавства України, містять оціночні поняття, а тому не можуть бути використані у якості легальних визначень культурних цінностей.

Чітке розмежування понять «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурне надбання», «об'єкт культурної спадщини» як у міжнародному праві, так і у законодавстві України відсутнє [2–4]. Водночас, як правило, термін «культурні цінності» застосовується до рухомих об'єктів культури, які мають художнє, історичне, етнографічне або наукове значення. Перелік таких об'єктів визначений у ст. 1 ЗУ «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» від 21.09.1999 р. № 1068-XIV. Так, відповідно до зазначеного Закону культурні цінності — це об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України, а саме:

— оригінальні художні твори живопису, графіки та скульптури, художні

композиції та монтажі з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва;

— предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва;

— предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок;

— складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва;

— старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції;

— манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції;

— унікальні та рідкісні музичні інструменти;

— різноманітні види зброї, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність;

— рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції;

— рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування;

— зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність;

— рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології.

З'ясовуючи термінологічний апарат законодавства України у сфері цивільного обігу культурних цінностей, слід зазначити, що культурна спадщина містить у собі культурні цінності, які передаються із покоління у покоління. Це і нерухомості, і рухомості, і нематеріальні твори людської діяльності. Спадщина передбачає зв'язок минулого, сучасного, майбутнього. Існування

цього зв'язку обумовлює зміст спадщини як явища безперервної передачі культурних цінностей. Окрім об'єкта передачі потрібно враховувати ще універсальну цінність цих об'єктів, яку визнають наступні генерації. Спадщина — це свідомий процес між поколіннями, який накопичує матеріальні та духовні культурні цінності, де наступна епоха приймає те краще, що існувало до неї. Тому поняття культурної спадщини об'ємніше за поняття культурних цінностей — це об'єкти, які задовольняють духовні та естетичні вимоги і разом з тим художньо і науково значущі для людини на якомусь визначеному етапі історії. Вони відображають ідеологію замовника і того суспільного ладу, до якого ці замовники належать, а також являють собою свідцтво технологічного розвитку. Якщо зникає потреба в існуванні культурного об'єкта для епохи, безповоротно зникає і сам об'єкт. Тому у процесі спадкоємності беруть участь тільки універсальні культурні цінності, які для декількох генерацій являють цінність з точки зору естетики, науки та історії. Не усі культурні цінності можуть бути спадщиною, але ж всякий культурний спадок складається із культурних цінностей. Так, В. Л. Базанов, розглядаючи поняття «культурна спадщина», підкреслює існуючий у ньому історичний зв'язок нового та давнього, часову спадковість [5]. Такої ж точки зору дотримуються російські вчені Л. Душкіна, С. Гуцало, Л. Песковська, Н. Прінцев, К. Штикова, які визначають поняття культурної спадщини як пам'ятки історії та культури, історико-культурні території і об'єкти, вагомими для збереження і розвитку самобутності народів, їх внеску у світову цивілізацію. При цьому під пам'ятками історії та культури розуміються твори матеріальної і духовної творчості, втілені у рухомі і нерухомі матеріальні об'єкти, які є унікальними, незамінним результатом і свідцтвом історичного розвитку народів, особистостей і держави, а також які мають суспільно вагомий універсальний культурний цінність [6].

У підтримку цього слід навести думку О. П. Сергеева щодо поняття культурних цінностей як правової категорії. Він зазначає, що правове поняття «культурні цінності» обіймає лише матеріальні об'єкти (речі, майно) [7].

Не можна обійти увагою також позицію Н. Михайлової, яка стверджує, що історико-культурна спадщина — це створені природою та людиною матеріальні та духовні цінності, які зберігаються і передаються із покоління в покоління, а також визнані суспільством та державою необхідними поза залежністю від часу, простору і форм власності для підтримання вітчизняної культури та духовного вдосконалення народу [8].

Отже, культурна спадщина — це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини (абз. 1 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про охорону культурної спадщини»). Як вірно відмічає Е. Александров, об'єкти культурної спадщини містять у собі усю духовну культуру людства, у тому числі мистецтво, науку, освіту та організацію культурної діяльності з усіма її творчими досягненнями (витворами), інститутами, організаціями. Сюди не можна віднести матеріальну культуру, яка не є продуктом і виразом духовної діяльності. Існуюче міжнародне та цивільне право захищає лише частину культурних об'єктів, у майбутньому право буде охороняти усі чи майже усі культурні об'єкти. Розвиток культури, розвиток людства і всесвіту у цілому безперервно збільшує кількість культурних цінностей. З'являються нові категорії культурних об'єктів. Наприклад, об'єкти підводної культурної спадщини чи нематеріальної культурної спадщини, яка включає такі об'єкти, як фольклор та традиції усної творчості, вистави, ритуали та свята, навики та звичаї, пов'язані із природою та навколишнім середовищем. Слід зазначити, у майбутньому поняття спадщини буде розширено категорією «підземна спадщина», яка буде містити такі об'єкти, як підземні ходи, галереї, катакомби, печери. Також у майбутньому подальшого розвитку

дістане охорона об'єктів комп'ютерної та програмної спадщини [9].

Вбачається, що поняття «культурні цінності» та «об'єкт культурної спадщини» не збігаються за обсягом. Недосконалість визначення та термінології у ЗУ «Про охорону культурної спадщини» породжує невідповідність існуючих підзаконних актів. Так, Положення про Державний реєстр національного культурного надбання (далі — Положення), затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 12.08.1992 р. № 466 [10], не узгоджене із зазначеним Законом, тому що до Державного реєстру заносяться не тільки пам'ятки історії, археології, містобудування і архітектури, але також пам'ятки мистецтва (визначні твори монументального, образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва) і документальні пам'ятки (унікальні акти державності, інші важливі архівні матеріали, кіно-, фото- і фотодокументи, старовинні рукописи, рідкісні друковані видання), тобто рухомі речі. До Державного реєстру можуть бути занесені й інші об'єкти, що становлять виняткову цінність з огляду історії, культури, етнології чи науки (п. 2 Положення).

ЗУ «Про охорону культурної спадщини» не враховує цінність предметів, пов'язаних з найважливішими історичними подіями в житті українського народу, археологічних знахідок, творів образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, документів, які мають національну цінність.

Міністерством культури України розроблено проект постанови Кабінету Міністрів України та порівняльну таблицю до проекту постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про державний реєстр національного культурного надбання (в частині бібліотечних пам'яток)». У зазначеному проекті постанови запропоновані, крім інших рухомих об'єктів культурної спадщини, до Державного реєстру національного культурного надбання заносити також такі документальні пам'ятки, як бібліотечні пам'ятки — рухомі пам'ятки, які явля-

ють собою видання та колекції видань, незалежно від форм власності, що знаходяться на території України, а також за її межами і є власністю України або відповідно до міжнародних договорів підлягають поверненню в Україну. Бібліотечними пам'ятками є рукописні книги, стародруки та інші, крім книг, видання (різні за обсягом — брошури та листівки і за періодичністю — серіальні, періодичні, продовжувані видання), до 1800 р. — для іноземних видань, до 1830 р. — для видань гражданським шрифтом та до 1860 р. — українських видань (надрукованих українською мовою незалежно від території та будь-якою мовою (гражданським чи латинським шрифтом) на території сучасної України), а також окремі видання більш пізніх періодів, історико-культурна цінність яких встановлена відповідною науковою експертизою або іншим науковим дослідженням. На видання, датовані до 1950 р., до проведення наукової експертизи поширюється статус бібліотечних пам'яток.

До Державного реєстру національного культурного надбання пропонується заносити бібліотечні пам'ятки виняткової історичної, художньої, наукової чи іншої культурної цінності, відібрані з Державного реєстру бібліотечних пам'яток України.

Державний реєстр бібліотечних пам'яток України — це державна база даних про бібліотечні пам'ятки України, що містить інформацію про місце зберігання бібліотечної пам'ятки, тип видання (книжкове, серіальне тощо), його короткий бібліографічний опис (на основі розробок відповідних підрозділів НАН України), цифрові фотографії, що дозволяють ідентифікувати видання (з поступовим формуванням бази електронних копій бібліотечних пам'яток), зазначенням облікових номерів (як старих, так і діючих на даний момент у бібліотеці, яка зберігає пам'ятку) та візуальний опис об'єкта (подібно до опису в інвентарних картках музейних предметів). Занесенню до Державного реєстру бібліотечних пам'яток України підлягають всі без винятку бібліотечні пам'ятки.

Думається, запропоновані зміни мають бути у найближчий час внесені до Положення про Державний реєстр національного культурного надбання.

З поняттям «культурні цінності» часто ототожнюється також і поняття «пам'ятка культурної спадщини» (далі — пам'ятка). Визначення поняття «пам'ятка» в Законі України «Про культуру» не надається. Його можна знайти в ст. 1 ЗУ «Про охорону культурної спадщини». Відповідно до цього Закону, пам'ятка — це об'єкт культурної спадщини, який занесений до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. Істотною відмінністю цих понять є те, що поняттю «пам'ятки культурної спадщини» надається особливий охоронний зміст. Культурні цінності, визнані пам'ятками культурної спадщини та взяті на державний облік, знаходяться під державною охороною і підпорядковані спеціальному правовому режиму. Правовий режим пам'яток культурної спадщини визначається: ЗУ «Про охорону культурної спадщини», Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 р. № 1760 «Про затвердження Порядку визначення категорій пам'яток для занесення об'єктів культурної спадщини до Державного реєстру нерухомих пам'яток України» [11] та ін.

Отже, поняття «культурні цінності» і «пам'ятки культурної спадщини» не збігаються за обсягом відповідно до чинного цивільного законодавства України. Поняття «культурні цінності» охоплює більш широке коло об'єктів, до числа яких входять як пам'ятки культурної спадщини, так і об'єкти, які ще не мають такого статусу.

Таким чином, слід зробити висновок, що крім поняття «культурні цінності» у законодавчих актах України використовуються такі терміни, як культурна спадщина, пам'ятка, національне культурне надбання, нематеріальна культурна спадщина, об'єкти культурного призначення. Усі визначення зазначених понять з юридичної точки зору є практично недиференційованими, взаємопоглинаючими та взаємозамінними, тому

наводити у межах цього дослідження їх не доцільно. Зазначимо лише, що відповідно до ст. 1 ЗУ «Про культуру», культурне надбання, культурна спадщина українського народу — це сукупність культурних цінностей, пам'яток та історико-культурних територій і об'єктів, значущих для збереження і розвитку самобутності України і всіх її етнічних та соціальних спільнот, їхнього внеску до світової цивілізації, а також організації, установи, підприємства культури, які мають загальнонаціональне (загальноукраїнське) значення і завдяки цьому цілковито належать Україні без права передачі їх іншим державам. Важливо, що ЗУ «Про культуру» не використовує поняття «об'єкт культурної спадщини» і визнає поділ культурних цінностей на рухомі (у ЗУ «Про культуру» названі власне культурними цінностями) та нерухомі (пам'ятки). Отже, з цього визначення можна зробити висновок, що культурні цінності входять до складу культурної спадщини. Однак М. М. Богуславський вважає, що поняття «культурні цінності» та «культурна спадщина» за своїм значенням поняття рівнозначні. Але ототожнювати ці поняття неприпустимо, оскільки поняття «культурна спадщина» є більш широким за своїм смисловим значенням, з погляду на те, що включає як твори мистецтва, так і різноманітні види духовної творчої діяльності людини в галузі науки, освіти і культури.

Ключові слова: культурні цінності, договір, цивільне право України.

У статті розглядаються питання розмежування понять «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурне надбання» та «об'єкт культурної спадщини». Автором проводиться дослідження спеціального законодавства у сфері охорони культурних цінностей та зроблені відповідні висновки щодо необхідності його удосконалення.

В статті розглядаються питання розмежування понять «культурна спадщина», «культурні цінності», «культурне надбання» та «об'єкт культурної спадщини».

турное наследие», «культурные ценности» и «объект культурного наследия». В результате проведенного исследования специального законодательства в сфере охраны культурных ценностей автором сделаны выводы о необходимости его усовершенствования и внесены конкретные предложения.

The article deals with the problems of definition of cultural values under civil law of Ukraine. The author studies specific legislation in the field of cultural values and made appropriate conclusions about the need for its improvement.

Література

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461. — С. 7.
2. Богуславский М. М. Культурные ценности в международном обороте: правовые аспекты / М. М. Богуславский. — М. : Юристъ, 2005. — С. 17.
3. Курило Т. Проблеми реалізації законодавства України про охорону культурної спадщини та деякі шляхи їх подолання // Право України. — 2003. — № 3. — С. 125.
4. Литовченко Л. А. Проблемні питання конституційно-правового регулювання охорони культурної спадщини в Україні // Право і суспільство. — 2010. — № 1. — С. 18.
5. Базанов В. Л. Проблемы сохранения историко-культурного наследия в условиях обновления общества : дис. ... канд. философ. наук : 09.00.03 / В. Л. Базанов. — М., 1991. — С. 119.
6. Терминологический словарь-справочник по безопасности культурных ценностей / сост.: Л. И. Душкина (отв. ред.), С. С. Гуцало, Л. С. Песковская, Н. А. Прищев, К. В. Штыкова. — М. : Изд-во ГосНИИР, 2000. — С. 34.
7. Сергеев А. П. Гражданско-правовая охрана культурных ценностей в СССР / А. П. Сергеев. — Л., 1990. — С. 16.
8. Михайлова Н. В. Историко-культурное наследие России: проблемы охраны / Н. В. Михайлова. — М. : ЮИ МВД РФ, 1999. — 105 с. — С. 24.

